

بررسی و نقد «معرفی میراث مخطوط»

دکتر حبیب‌الله عظیمی^۱

چکیده

مرکز احیاء میراث اسلامی، در سالهای اخیر، علاوه بر تهیه و تألیف فهرست نسخه‌های خطی و عکسی خود مرکز، اقدام به فهرست‌نگاری نسخ خطی محفوظ در کتابخانه‌های اشخاص، و کتابخانه‌ها و مراکز دولتی نیز کرده است، که در گفتار حاضر، به نقد و بررسی چهار فهرست (فهرست نسخه‌های خطی خاندان میدی) «کرمانشاه»، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه فرهنگ و ارشاد اسلامی کاشان، فهرست نسخه‌های کتابخانه‌های قائن، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های گلپایگان) پرداخته شده است. نویسنده مقاله، بر هر کدام از آنها فهرستهای یاد شده، انتقادات و نواقصی روا داشته است، که برخی از آنها عبارتند از: عدم معرفی کتب معروف و شناخته شده، عدم ذکر آغاز و انجام کتابهای شناخته شده (در بیشتر موارد)، اختصاص یک موضوع به هر عنوان و عدم تشخیص و تفکیک دقیق و جزئی موضوعات، عدم معرفی کتابهای ناشناخته، نبود هماهنگی در ذکر آغاز و پایان کتب و رسائل، ذکر نکردن محتوای برخی از نسخه‌ها و... نویسنده مقاله، علاوه بر شمردن نواقص و معایب فهرستهای مذکور، مزایای آنها را نیز ذکر کرده است، که برخی از آنها عبارتند از: تدوین نمایه‌های پنجگانه و الفبایی کتابها، موضوعی کتابها، مؤلفین، اعلام و

* عضو هیئت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

اشخاص، امکانه)، معرفی مراکزی که نسخه‌های خطی محفوظ در آنها فهرست شده است (مثل معرفی کتابخانه‌های کاشان، که در آنها نسخ خطی محفوظ است. و ذکر سابقه تحویل و تحوّل تاریخ آنها و...)، ذکر کامل و مفصّلتر اطلاعات مربوط به بخش نسخه‌شناسی هر عنوان و...

مقدمه

بدون شک معرفی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های شخصی یا عمومی کوچک و ناشناس از اقدامات بسیار مفید و ارزشمند است که علاوه بر ثبت آن نسخ، امکان دسترسی محققان به آن مجموعه‌ها را فراهم می‌آورد. گام بعدی در جهت تسهیل دسترسی پژوهشگران به نسخه‌هایی از این قبیل، تهیه میکروفیلم و یا تصویر رایانه‌ای (اسکن) از آنهاست. عزم و اراده و همت والای مسئولان محترم این کتابخانه‌ها همراه با همکاری مؤسسات و سازمانهایی که امکانات فنی لازم را دارند، تحقق این گام مهم بعدی را به انجام می‌رساند.

استاد فرزانه حجت الاسلام سیداحمد حسینی اشکوری همراه با فرزندان برومندشان، برای معرفی میراث مخطوط تلاشهایی را در فهرست کردن نسخه‌های کتابخانه‌های شخصی و عمومی چند شهرستان متحمل شده‌اند و حاصل کار آنان تنظیم و تدوین چند فهرست نسخ خطی شده است. در این مقاله، ۴ فهرست از مجموعه فهرستهای معرفی میراث مخطوط مورد بررسی و نقد قرار می‌گیرد و قطعاً این نقد و بررسی از ارزش و اعتبار آنها نمی‌کاهد. امید است با تذکر نقایص موجود در این کار بزرگ، شاهد تداوم آن با قوت بیشتر باشیم.

۱. «فهرست نسخه‌های خطی خاندان میبیدی (کرمانشاه - ایران)»

این فهرست در دو بخش تنظیم شده است. بخش اول مشتمل بر معرفی ۱۵۱ نسخه خطی از خاندان میبیدی واقع در غرفه‌ای جنب مسجد میبیدی در کرمانشاه است. بخش دوم حاوی ۶۵ نسخه خطی خاندان میبیدی در کتابخانه شخصی آنان در شهر مشهد مقدس است. مقدمه فهرست به لحاظ معرفی مختصر خاندان میبیدی و معرفی کتابهای خطی موجود در کتابخانه این خاندان و بیان اجمالی شیوه فهرست، مقدمه مفیدی است. روان بودن قلم مؤلف محترم - همانند دیگر فهرستهای ایشان - همراه با نظم کلی حاکم بر فهرست و نیز تدوین نمایه‌های پنجگانه: الفبایی کتابها، موضوعی کتابها، مؤلفین، اعلام

و اشخاص، جاها و امکنه] در پایان فهرست از مزایای دیگر این کتاب است.

موارد ذیل نیز به عنوان نقاط نقص این فهرست، قابل بررسی و تأمل است:

۱) شیوه فهرستنگار محترم چنین بوده که کتابهای معروف و شناخته شده را معرفی نماید. اگر چه این شیوه فی نفسه صحیح و منطقی است لکن ملاک معروف بودن نسخه‌ها از دید نگارنده به وضوح بیان نشده است. بدون شک شناخته شدن نسخه‌ها نزد محققان دیگر به میزان شناخت فهرستنگار محترم نیست. مضاف برآنکه همه عناوین شناخته شده به یک میزان معروف نیستند. به عنوان مثال کتابهایی همچون بدیع اللغة و الاستخاره (ص ۲۱ و ۲۲)، غرائب الاخبار (ص ۳۸)، الدرالبهیه (ص ۵۳) در معروفیت همانند النیه، البهجة المرضیه، زادالمعاد و معالم الاصول نیستند. بنابراین بهتر بود این عناوین شناخته شده، حداقل به منابع یا به فهرستهای دیگر ارجاع داده می‌شد.

۲) در کتابهای معروف، آغاز و انجام کتاب در بیشتر موارد - بجز موارد محدودی همچون الوجود (ص ۱۵) - ذکر نشده است. درحالی که ذکر عبارت کوتاهی از آغاز و انجام کتاب در نسخه، اولاً کارآیی فهرست برای دیگر فهرستنگاران را بیشتر می‌کند و ثانیاً ارزش و اعتبار بیشتری به آن عناوین مذکور می‌دهد.

۳) در مواردی به معرفی کتاب پرداخته شده بدون آوردن عبارات آغاز و انجام نسخه، و این برخلاف شیوه عمومی فهرستنگار محترم است. نمونه‌هایی از این قبیل است: عوامل منظوم (ص ۵۷)، المواعظ (ص ۹۱)، کتاب دعا (ص ۱۰۴)، احسن النخب (ص ۱۰۷) و جنگ شعی (ص ۱۸۰).

۴) اختصاص فقط یک موضوع به هر عنوان، نمایه موضوع کتابها در پایان فهرست را محدود و امکان تحقیق پژوهشگران در موضوعات بیشتر را منتفی می‌سازد. به عنوان مثال کتابهای زیر نیاز به موضوع دوم دارد: القواعد و الفوائد با موضوع متفرقه (ص ۲۹)، نورالانوار با موضوع اعتقادات (ص ۱۶۷)، مناسک حج با موضوع فقه (ص ۱۷۱) و مصائب صباحی با موضوع سیره معصومین (ص ۱۷۲). موضوعهای دوم پیشنهادی برای عناوین مذکور به ترتیب عبارتند از: فقه و اصول فقه، فقه امامیه، حج، واقعه کربلا.

۵) برخی از موضوعها بسیار کلی است در حالی که ذکر آن بصورت جزئی و دقیق بر حُسن فهرست می‌افزاید. مثلاً تغییر موضوعاتی همچون اصول، تفسیر و فقه به اصول فقه، تفاسیر اهل سنت یا تفاسیر شیعه، فقه جعفری یا شافعی، حنبلی، حنفی و مالکی، همینطور است تغییر موضوع اعتقادات در هدایة النصیره (ص ۱۲۷) به «اسلام -

فرقه‌ها» و یا «غلاة شیعه - دفاعیه‌ها و ردیه‌ها»؛ تغییر موضوع متفرقه در رساله احکام تابع مصالح است (ص ۱۳۱) به کلام شیعه امامیه و اصول فقه؛ تغییر موضوع اعتقادات در عصمة الحجج (ص ۱۳۱) به عصمت؛ تغییر موضوع دعا در رساله استخراج (ص ۱۳۲) به استخراج؛ تغییر موضوع اعتقادات در رساله الشیخیه (ص ۱۳۳) به «شیخیه - دفاعیه‌ها و ردیه‌ها» یا به «اسلام - فرقه‌ها - شیخیه»؛ تغییر موضوع متفرقه در رساله نوروزنامه (ص ۱۴۹) به نوروز؛ تغییر موضوع اعتقادات در ارشاد المؤمنین (ص ۱۶۲) به رجعت.

۶) در برخی از موارد کتابهای ناشناس نیز معرفی نشده‌اند. همانند کتابهایی که مؤلف آنها ناشناس بوده مثل آداب البحث (ص ۶۶)، حاشیه معالم الاصول (ص ۴۲)، حاشیه حاشیه تهذیب المنطق (ص ۶۶) و حجیه الظن (ص ۹۹).

۷) در موارد متعددی به ذکر عبارت آغاز نسخه کفایت شده و عبارت انجام نسخه نگاشته نشده است. همچون مسلک الراشدين (ص ۳۳)، تحفة الحجاج (ص ۷۰)، اثبات امامت (ص ۷۷)، الفقه (ص ۹۲ و ۹۷)، جامع التنبیها (ص ۱۴۷) و دیوان حکیم نیازی (ص ۱۵۸).

۸) با توجه به آنکه رساله‌های موجود در هر مجموعه فقط یک نسخه‌شناسی دارد، بنابراین خط و کاتب ذکر شده در این قبیل نسخه‌شناسی‌ها معلوم نیست که آیا اختصاص به برخی از عناوین آن مجموعه دارد یا برای همه آنهاست.

۹) در مجموعه‌های بخش دوم فهرست (نسخه‌های مشهد مقدس)، صفحات هر رساله در جلوی عنوان نگاشته نشده است.

۱۰) در موارد بسیار محدودی عناوین آورده شده چندان دقیق بنظر نمی‌رسد. همانند عنوان فارسی شیر بها برای رساله عربی شماره ۱۳۸/۲ (ص ۱۰۰).

۲. «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه فرهنگ و ارشاد اسلامی (کاشان - ایران)».

در این فهرست تعداد ۱۱۰ نسخه خطی متعلق به کتابخانه‌های عمومی آثار ملی، عمومی ابوالرضا و عمومی امیرکبیر - وابسته به اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی کاشان - که در یک محل گردآوری شده، معرفی شده است. مقدمه کتاب حاوی نکات مفیدی پیرامون نام کتابخانه‌هایی در کاشان که نسخه خطی داشته و نیز سابقه تحویل و تحول تاریخی هر کدام و نیز سرنوشت نسخه‌های موجود در هر یک کتابخانه‌هاست. سپس فهرست‌نگار محترم استاد سیداحمد حسینی اشکوری روش تنظیم فهرست را به اختصار

توضیح داده است. پس از مقدمه فهرست، نسخ خطی کتابخانه‌های یاد شده ظاهراً بر اساس شماره‌های ثبت آنها معرفی شده و در پایان، نمایه‌های الفبایی عناوین، موضوعی، مؤلفین، اعلام و اشخاص، جاها و امکانه آورده شده است. نکات ذیل پیرامون این فهرست قابل تأمل است:

۱) در مقدمه فهرست چنین آمده که در گنجینه حاضر تعداد ۱۱۵ جلد کتاب خطی معرفی شده که از آنها ۵۳ نسخه متعلق به کتابخانه عمومی انجمن آثار ملی، ۲۲ نسخه متعلق به کتابخانه عمومی ابوالرضا و ۳۵ نسخه متعلق به کتابخانه عمومی امیرکبیر است مضاف بر آنکه ۲۵ نسخه هدایای استاد حسینی اشکوری نیز بر این مجموعه افزوده شده و تعداد معدود که قابلیت معرفی نداشته، حذف شده است. اولاً مجموع نسخه‌های متعلق به کتابخانه‌های مذکور ۱۱۰ نسخه بوده نه ۱۱۵ نسخه و با اضافه کردن ۲۵ نسخه هدایای، مجموع آنها ۱۳۵ نسخه می‌شود. پس از تسامح از عدم هماهنگی بین ۱۱۵ نسخه ذکر شده در مقدمه و ۱۱۰ نسخه موجود در فهرست، ظاهراً در این مجموعه تعداد ۲۵ نسخه مورد فهرست قرار نگرفته در حالی که معلوم نیست این ۲۵ نسخه همان نسخ هدایای است و یا همان تعداد معدودی است که قابلیت معرفی را از دست داده‌اند و در این صورت این سؤال مطرح می‌شود که چرا این تعداد نسخه قابلیت معرفی را نداشته و حذف آنها از فهرست با چه معیاری بوده است؟ ثانیاً با توجه به اینکه نسخه‌های مورد فهرست، از سه کتابخانه مختلف گردآوری شده، بهتر آن بود که در ذیل نسخه‌شناسی هر یک، با علامت یا رمزی مشخص می‌شد که این نسخه مربوط به کدامیک از آن کتابخانه‌ها بوده است.

۲) اگر چه شیوه اتخاذ شده در فهرست، عدم معرفی کتابهای مشهور به لحاظ رعایت اختصار بوده لکن اولاً - این فهرست به تنهایی مستقل نبوده و مراجعه کنندگان به آن بی‌نیاز از منابعی همچون الذریعه، کشف الظنون و یا فهرستهای نسخ خطی دیگر جهت شناخت بیشتر هر عنوان نمی‌باشند. ثانیاً - مبنای مشهور بودن در مقدمه فهرست مشخص نشده تا بتوان عناوین را بر این مبنای سنجش نمود. ثالثاً - عناوینی در این فهرست وجود دارد که چندان مشهور نبوده و قطعاً نیاز به معرفی داشته‌اند، همچون: عرض نامه (ص ۴۶)، کلید بهشت (ص ۴۷)، شرح اشکال مشکل خاقانی (ص ۴۷) مفتاح الحساب (ص ۴۴)، ولایت نامه (ص ۷۶)، العناصر المتین (ص ۹۶)، تمرنامه (ص ۸۶) و ذریعة النجاح (ص ۹۳).

۳) در مواردی، محتوای کتاب و اینکه آن نسخه چه بخشی از کتاب را دربر دارد، مشخص نشده است. همچون: مفاتیح الشرایع که در معرفی آن عبارت «قطعه‌ای از کتاب است» آمده (ص ۴۱)، القانون که با عبارت «قطعه‌ای از کتاب دوم و سوم» معرفی شده (ص ۷۱)، الروضة البهیه (ص ۷۴)، تاریخ و صاف (ص ۸۳) که به ذکر جلد سوم کتاب و العناصر المتین (ص ۹۶) به ذکر جلد اول کتاب در معرفی آن اکتفا شده است.

۴) عبارت آغاز و انجام در نسخه‌های به اصطلاح مشهور ذکر نشده حتی اگر آن نسخه افتادگی داشته باشد، همانند مفتاح الحساب با افتادگی در انجام (ص ۴۴) و نسخه‌های محرق القلوب (ص ۷۴)، دیوان کلیم (ص ۸۱) و جامع عباسی (ص ۸۲) با افتادگی در آغاز و انجام.

۵) در مواردی پس از معرفی کتاب غیر مشهور، فقط عبارت آغاز نسخه آمده بدون ذکر عبارت انجام. همچون در نسخه‌های: مسار الشیعه (ص ۶۲)، کلیات سلمان ساوجی (ص ۶۵)، شرح نصاب الصبیان (ص ۸۴).

۶) در چند شماره محدود به منابع دیگری همچون فهرست مرعشی یا فهرست منزوی ارجاع داده شده همانند شرح دیوان انوری (ص ۵۷) و دیوان مغربی (ص ۷۷). تعمیم این شیوه در شماره‌های دیگر بدون شک بر اعتبار و حسن فهرست می‌افزاید.

۷) در نسخه اسناد تاریخی ایران و دولتهای دیگر (ص ۶۸) فقط به ذکر نام عهدنامه‌ها و قراردادهای بسنده شده در حالی که بیان چکیده‌ای از هر کدام، معرفی آنها را کامل‌تر می‌نمود.

۸) در بخشی از معرفی نسخه جامع الکلم گیلانی (ص ۴۶) چنین آمده: «در اواخر این رساله «آغاز و انجام» خواجه نصیرالدین طوسی نهاده شده است. این توضیح تا حدی مبهم است و مشخص نمی‌کند که آیا «آغاز و انجام» خواجه نصیرالدین بعنوان رساله‌ای مستقل به «جامع الکلم» و توسط کاتب ضمیمه شده و یا آنکه مؤلف جامع الکلم آن رساله را به عنوان بخشی از متن رساله خود قرار داده است. اگر منظور همین قسم دوم باشد، بهتر بود با آوردن نص عبارت مؤلف از متن رساله، این مقوله توضیح داده می‌شد.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های قائن (قائن - ایران)

در این فهرست، نسخه‌های خطی کتابخانه‌های مدرسه جعفریه (۲۰۱ نسخه)، سیدحسین امام مشهور به فقیه (۳۵ نسخه) و عمومی اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۶ نسخه) شهر قائن معرفی شده‌اند. فهرست نسخ هر کدام از کتابخانه‌های مذکور، جداگانه

آمده و در ابتدا توضیح مختصری درباره تاریخچه و وضعیت موجود آن کتابخانه بیان شده است. این مجموعه به اهتمام و نگارش سیدجعفر حسینی اشکوری فراهم آمده و روش فهرستنگاری آن همانند روش فهرستنویسی مختصر والد وی استاد سیداحمد حسینی اشکوری است که این شیوه در مقدمه فهرست به اجمال ذکر شده است. از مزایای این فهرست عبارتند از:

(۱) ذکر کامل و مفصل تر اطلاعات مربوط به بخش نسخه‌شناسی هر عنوان،
 (۲) تعیین زمان کتابت ذکر شدن در نسخه‌شناسی مجموعه‌ها نسبت به هر یک از رساله‌های آن مجموعه، ۳. مشخص شدن بخشهای موجود از کتاب در هر نسخه.
 موارد ذیل به عنوان نقاط نقص این فهرست قابل تأمل و بررسی است:

(۱) موضوعهای انتخابی در بیشتر شماره‌ها بسیار کلی است. انتخاب جزئی‌تر موضوع در مواردی همچون حدیث، تفسیر، فقه و کلام و تغییر آنها به احادیث شیعه، احادیث اهل سنت؛ تفاسیر شیعه، تفاسیر اهل سنت؛ فقه جعفری، فقه اهل سنت، کلام شیعه امامیه و کلام معتزله، کلام اشاعره دقیق‌تر است. همچنین تغییر موضوع فقه قرآن در زبده الیابان (ص ۹) و در تفسیر قطب شاهی (ص ۱۸۷) به تفاسیر فقهی و تغییر موضوع تاریخ در تاریخ النبی (ص ۹۵) به محمد(ص)، پیامبر اسلام - سرگذشتنامه و تغییر موضوع پاسخ در رساله‌های مجموعه شماره ۱۴۰ (ص ۱۱۹) به پرسشها و پاسخها یا به اسلام - پرسشها و پاسخها پیشنهاد می‌گردد.

(۲) شیوه یکسانی در ذکر عبارات آغاز و انجام در نسخه‌های ناشناسی که معرفی شده‌اند، اتخاذ نشده و در موارد متعددی فقط عبارت آغاز آمده همچون: مدارک الاحکام (ص ۲۷)، رساله‌های قائمی (ص ۵۶-۵۸)، ابصار الافکار (ص ۶۲)، صلاة الجمعة (ص ۶۴) و منهج الرشاد (ص ۷۹).

در موارد معدودی نیز به جز عبارت آغاز، عبارت انجام نیز ذکر شده همچون: الكواكب الضیائیه (ص ۱۴۷)، شرح طوابع الانوار (ص ۱۳۲) و رساله‌های مجموعه شماره ۱۷۵ (ص ۱۵۳).

(۳) در هر یک از نسخه‌های مشهور، عناوین بعدی از آن نسخه به اولین عنوان با ذکر شماره ارجاع داده شده همانند نسخه‌های من لایحضر، تهذیب الاحکام و شرایع الاسلام ا شماره‌های ۱۵، ۲۶ و ۲۳ و ارجاع شماره‌های بعدی به این شماره‌ها. با توجه به آنکه در عنوان اول از کتابهای مشهور هیچ مطلبی در معرفی آن کتاب نیامده، لذا بر

این قبیل ارجاعات فایده‌ای مترتب نیست.

۴) در مواردی که سال وفات مؤلف معلوم نبوده لکن از سال تألیف کتاب، می‌توان قرن حیات مؤلف را ذکر نمود، از بیان سده حیات مؤلف خودداری شده است، همچون ملامحسن قزوینی در شماره ۶۳ (ص ۵۳) که سده حیات ایشان با توجه به تألیف رشح الحساب وی به سال ۱۱۲۸، سده ۱۲ ق. بوده است.

۵) در معرفی کتابهای ناشناس در موارد محدودی همانند منهاج الفلاح (ص ۹۴) ذکر منبع شده است. تعمیم این شیوه براعتبار فهرست می‌افزاید.

۶) در شماره‌هایی که آغاز یا انجام کتاب در نسخه افتادگی دارد، میزان افتادگی معلوم نشده مثل: حلیة المتقین (ص ۱۰۸)، بهجة المرضیه (ص ۱۰۹)، المحاسن (ص ۱۰۲)، مشرق الشمسین (ص ۱۰۳)، الاعتقادات (ص ۱۰۵)، القوانین المحکمة (ص ۱۲۳)، حاشیه الروضة البهیة (ص ۱۴۲) و نهج البلاغه قرن ۸ یا ۹ (ص ۱۸۳).

۷) در بخش نسخه‌شناسی برخی از یادداشتهای مندرج در اوراق آغازین نسخه به تمامی آورده شده در حالی که درج مفاد آن کفایت می‌کند. مثل یادداشت وقف نسخه الاحتجاج طبرسی به کتابخانه مدرسه جعفریه که در ۷ سطر نگاشته شده است (ص ۷۵).
۸) موارد متفرقه دیگر عبارتند از:

- در نسخه شماره ۱۸۰ (ص ۱۵۷) عنوان «جنگ فقهی» مناسب‌تر از عنوان «فقه» است.

- در نسخه شماره ۴ (ص ۱۷۹) تفسیر القرآن ناشناس بوده که معرفی نشده است.
- مجموعه شماره ۵ (ص ۱۸۰ - ۱۸۱) رسائل دهدار، هیچکدام معرفی نشده‌اند در حالی که برخی از آنها ناشناس بوده و نیاز به معرفی دارند. همینطور رساله ۱۲ از همین مجموعه با عنوان «خلاصة الترجمان فی تأویل خطبة الیّان» موضوع عرفان بخود گرفته در حالی که موضوع آن «علی بن ابی طالب (ع) - خطبه بیان - نقد و تفسیر» مناسب‌تر است.

- نسخه ینابع الولاية (ص ۱۹۴) و وسیلة السائلین (ص ۱۹۵) در بخش معرفی کتاب معلوم نشده که است فقه استدلالی است یا فتوایی؟

- رساله‌های میرزا محمدحسین نائینی در مجموعه شماره ۳۵ (ص ۲۰۶) به شیوه رساله‌های دیگر مجموعه‌ها [هر رساله مستقلاً] معرفی نشده‌اند.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های گلپایگان (گلپایگان - ایران)

در این فهرست نسخ خطی کتابخانه‌های ملازمین العابدین گلپایگانی (۱۲۷ نسخه)، سیدمحمد حسن امام جمعه (۷۴ نسخه)، مسجد جامع گلپایگان (۲۶ نسخه) و کتابخانه حاج آقا رضا شهیدی (۵ نسخه) در شهر گلپایگان با نگارش سید جعفر حسینی اشکوری معرفی شده است. این فهرست دارای مقدمه کوتاه و مفیدی است. سپس نسخه‌های خطی کتابخانه‌های یاد شده پس از معرفی بسیار مجمل هر کتابخانه، جداگانه فهرست شده‌اند. در پایان کتاب نیز نمایه‌های الفبایی کتابها، موضوعی کتابها، مؤلفین، اعلام و اشخاص، جاها و امکنه فراهم آمده و در ۳۰ صفحه پایانی کتاب، تصویر چند اجازه‌نامه، آغاز برخی از نسخه‌ها و چند سند تاریخی و ارزنده با ذکر نام کتابخانه‌های مرجع آورده شده است.

موارد ذیل به عنوان نقاط ضعف این فهرست قابل تأمل است:

۱) نسخه‌هایی که مؤلف آنها ناشناس بوده، معرفی نشده و عبارت آغاز و انجام آنها نگاشته نشده است. همچون نسخه‌های قصص الانبیاء (ص ۱۲)، مختصر شرح منهاج الوصول (ص ۲۶)، مقایس الفقه (ص ۲۹)، حجة الظن (ص ۵۰)، الطلاق (ص ۷۷)، قواعد فقهی (ص ۸۴) و منشآت (ص ۱۰۸).

۲) شماره‌های تکراری از هر عنوان به اولین شماره ارجاع داده شده در حالی که اولین شماره از عناوین شناخته شده بدون معرفی است و در نتیجه این ارجاع بدون فایده است.

۳) در عناوینی همانند الانوار النعمانیة (ص ۴۱)، نزهة الناظر و تنبیه الخواطر (ص ۷۷)، منافع سورة القرآن (ص ۹۹) و احسن المجامع (ص ۲۰۹ - ۲۱۱) موضوع «متفرقه» داده شده در حالی که هر کدام از این کتابها یک یا دو موضوع مشخص می‌تواند بگیرد. همینطور عناوین بیاض (ص ۱۷۸ و ۱۷۹) بدون موضوع است در حالی که موضوع آنها «متفرقه» است.

۴) معرفی نسخه‌های محدودی مثل: الخلل فی الصلاة (ص ۹۹)، شرح جمع الجوامع (ص ۱۰۲)، تجوید القرآن الکریم (ص ۱۴۴) و ضبط عقود الاعداد (ص ۱۷۱) به منابعی همانند الثرات العربی ارجاع داده شده است. بیشتر شدن ارجاعات بر قوت و اعتبار فهرست خطی می‌افزاید.

۵) در مواردی با موضوع یکسان، شاهد تفاوت هستیم مانند منتخب مصباح الهدایه (ص ۱۴۸) و مناقب (ص ۱۸۵) که به اولی موضوع «فضائل» و به دومی موضوع

«فضائل معصومین» داده شده است. در مواردی نیز موضوع، چندان دقیق نیست مثل اللهوف علی قتلی الطفوف (ص ۱۸۷) با موضوع مقتل یا واقعه کربلا، موضوع سیره معصومین داده شده است.

۶) فهرستنگار محترم در نمایه‌های پایانی کتاب در بخش نمایه مؤلفین قائل به نوعی مستند کردن اسامی مؤلفین شده در شرایطی که در متن فهرست، چنین نکرده است. بهتر بود در متن فهرست نیز از مستند مشاهیر استفاده می‌شد و از آوردن اسامی بسیار طولانی خودداری می‌شد. نامهایی همانند: لسان‌الذکرین محمد حسن بن حسینعلی آقا بابا شهید جرفادقانی (ص ۲۱۰)، جلال‌الدین محمد بن عبدالرحمن قزوینی معروف به خطیب دمشق (ص ۱۷۳)، شمس‌الدین محمد بن محمود بن محمد شریف سمرقندی مجتهد همدانی (ص ۱۴۴) و ضیاء‌الاطبا حیدر علی بن محمد علی بیگ طبیب گلپایگانی (ص ۱۴۲).

